

O pielgrzymowaniu w Polsce

Pielgrzymowanie w religiach świata

W procesach migracyjnych wielu krajów ważną rolę odgrywały i odgrywają nadal migracje wynikające z motywów religijnych. Pielgrzymki można zaliczyć do bardzo trwałych praktyk religijnych. Należą one do zjawisk o charakterze ponadkonfesyjnym i ponadczasowym. Wędrowki do uświęconych miejsc istniały od początków dziejów człowieka. Miejsca święte znajdowały się – i znajdują nadal – na wszystkich zamieszkałych kontynentach, niezależnie od charakteru czy stopnia rozwoju danej religii. W miarę upływu lat wykształcały się stałe szlaki pielgrzymkowe, którymi nieustannie wędrują ludzie do świętych miejsc lub którymi z nich powracają. Jako zjawisko religijno-społeczne pielgrzymki podlegały stałej ewolucji. Na ich formy zewnętrzne miały w ciągu stuleci wpływ uwarunkowania natury politycznej, historycznej, kulturowej, społecznej, ekonomicznej, a także religijnej. Niezmienna natomiast pozostawała sama istota tych migracji, a więc chęć obcowania z sacrum. Odbywane zbiorowo lub indywidualnie, stanowią bardzo rozpowszechnioną i popularną formę obrzędów we wszystkich niemal religiach świata. Najogólniej rzecz biorąc, za pielgrzymkę uważa się podjętą z motywów religijnych podróż do miejsca uważanego za święte (locus sacer) ze względu na szczególne działanie w nim Boga lub bóstwa, aby tam spełniać określone akty religijne, pobożności i pokuty.

W religiach świata traktowanie pielgrzymek jako nakazu wiary ma różny charakter. W chrześcijaństwie pielgrzymki były od początku peryferyjną praktyką religijną w stosunku do centralnego w Kościele kultu liturgicznego. Wynikały one często ze spontaniczności wiernych, z potrzeb duchowych człowieka. Dla chrześcijanina pielgrzymka stanowi szczególną formę podróży, której celem jest szukanie Boga. Zapewne ważną rolę odgrywała zawsze, i odgrywa nadal, nauka wypływająca z Pisma Świętego, według której życie doczesne to stałe pielgrzymowanie pod przewodnictwem Chrystusa do prawdziwej ojczyzny, do „niebieskiego Jeruzalem” (Hbr 12,22-24). Niektóre religie szczególnie sprzyjają pielgrzymkom przez swoje bardzo rygorystyczne nakazy wiary (islam) lub przez przypisywanie tym migracjom podstawowego niemal czynnika warunkującego uzyskanie ostatecznego zbawienia (np. hinduizm). W islamie pielgrzymka do Mekki (Hajj) stanowi jeden z pięciu filarów tej religii, których wypełnianie należy do obowiązków każdego muzułmanina. W hinduizmie pielgrzymka uważana jest za jedną z głównych praktyk religijnych, które powinien wypełniać wierny. Hindusi wierzą, że pielgrzymowanie stanowi bardzo istotny element wędrowki człowieka do uzyskania ostatecznego wyzwolenia. Według tradycji buddyjskiej, główne miejsca pielgrzymkowe miał wskazać sam Budda. Ważną rolę odgrywają pielgrzymki w judaizmie, zwłaszcza wędrowki do Jerozolimy i na groby świętych cadyków (chasydzi). Podobne zjawisko obserwujemy w innych religiach. Pielgrzymki mają również miejsce w społecznościach plemiennych Azji, Afryki, Australii z Oceanią czy Ameryki Południowej.

Odbycie każdej pielgrzymki (bez względu na jej długość) wymaga pokonania pewnej przestrzeni sakralnej (espace sacré). Granice, często umowne, oddzielają zazwyczaj takie miejsce od świata zewnętrznego, wyjęte jest ono również spod władzy świeckiej. Samo miejsce święte może mieć różny charakter przestrzenny, architektoniczny czy sakralny. Miejscami, do których wędrują pielgrzymi, mogą być zarówno elementy środowiska geograficznego, jak i obiekty stworzone przez człowieka. W pierwszym przypadku są to np. święte rzeki, ich źródła i ujścia w Indiach, święte góry w Japonii czy Chinach, święte groty w Malezji i Indiach, święte drzewa. W drugim przypadku miejsca pielgrzymkowe są zazwyczaj związane ze świątyniami (w których na ogół znajdują się relikwie świętych, wizerunki bóstw), z obrazami, rzeźbami, mauzoleami i grobami świętych. Wreszcie pielgrzymki kierują się do miejsc związanych z życiem i działalnością twórców religii (np. Chrystusa w Ziemi Świętej, Mahometa w Mekce i Medynie, Buddy w dolinie Gangesu). Większość miejscowości pielgrzymkowych związanych jest z określoną religią. W niektórych jednak przypadkach ośrodek pielgrzymkowy przyciąga wyznawców kilku religii, np. Jerozolima (Izrael) przyciąga chrześcijan, żydów, muzułmanów; Waranasi (Indie) – wyznawców hinduizmu, buddyzmu, islamu i dżinizmu; Szczyt Adama (Sri Lanka) – buddystów, muzułmanów, w mniejszym zakresie chrześcijan i hinduistów.

Niektóre pielgrzymki mają charakter bardzo spektakularny. W średniowieczu były to przede wszystkim wędrówki do Santiago de Compostela w Hiszpanii, w czasach nowożytnych charakter taki zachowały m.in. muzułmańskie pielgrzymki do Mekki (hadżdż) czy sierpniowe pielgrzymki piesze na Jasną Górę w Częstochowie. Swoisty typ stanowią kilkuletnie niekiedy wędrówki religijne wyznawców hinduizmu wzdłuż świętych rzek i do świętych miast. Długość tras pielgrzymkowych jest zróżnicowana i waha się od kilku do kilku tysięcy kilometrów (np. hadżdż czy wędrówki pątników w Indiach). Czas ich trwania wynosi odpowiednio od kilku godzin do kilku lat. O ile ośrodki religijne o zasięgu regionalnym czy ponadregionalnym są często odwiedzane przynajmniej raz w roku, o tyle główne centra pielgrzymkowe poszczególnych religii wierni odwiedzają rzadziej, niekiedy tylko raz w życiu.

Charakterystyczny typ omawianych migracji stanowią tzw. pielgrzymki specjalistyczne, np. pielgrzymki chorych. Wiążą się one z przeświadczeniem wiernych o cudownych właściwościach miejsc kultu. Głównym motywem przyjazdów jest modlitwa i spełnienie określonych rytuałów (np. picie świętej wody, kąpiel itp.), aby w ten sposób wyblagać cudowne uzdrowienie. Wiara w nadprzyrodzone właściwości świętych miejsc była i jest nadal rozpowszechniona w większości religii. Do najbardziej znanych należą tzw. uzdrowienia lurdzkie. W Lourdes funkcjonują trzy duże obiekty szpitalne przyjmujące chorych pielgrzymów (ok. 80 tys. chorych rocznie). Specyficzny rodzaj stanowią tzw. pielgrzymki zmarłych. Wywodzą się one z wiary, że pochowanie lub kremacja zwłok zmarłego w świętym miejscu zapewnia zbawienie (wyzwolenie) i wejście do raju. Do dziś zjawisko to obserwuje się przede wszystkim w islamie (zwłaszcza w Mekce, Medynie i świętych miastach szajitów) oraz w hinduizmie (w świętych miastach i świętych rzekach). Odciskają one istotne piętno na krajobrazie miejsc pielgrzymkowych. W miastach islamu wyraża się to rozległymi terenami cmentarnymi, w hinduizmie natomiast stosami pogrzebowymi na nabrzeżach świętych rzek.

Rozwój miejsca świętego zależał zawsze (i zależy nadal) od dynamiki kultu, a przede wszystkim od autorytetu danego bóstwa czy świętego w konkretnym środowisku społecznym. Impulsem do pojawienia się w określonym miejscu pielgrzymek mogą być też wydarzenia w obrębie danej religii (np. objawienia Matki Bożej w Lourdes czy Fatimie). We wszystkich religiach istnieje powszechne przekonanie, że ośrodki duże są bardziej przepojone sacrum niż ośrodki małe, lokalne. Wbrew ogólnym we współczesnym świecie tendencjom do sekularyzacji, w przypadku migracji pielgrzymkowych obserwuje się od pewnego czasu ich gwałtowny rozwój. W religii katolickiej wpływ na to miały bez wątpienia liczne podróże apostołskie Jana Pawła II. Szacuje się, że w pielgrzymkach uczestniczy obecnie około kilkaset milionów osób rocznie, z tego blisko 200 mln to chrześcijanie. Można zaobserwować wyraźnie nasilającą się koncentrację migracji pielgrzymkowych do kilku czy kilkunastu głównych ośrodków. Obserwuje się to w przypadku wszystkich religii. Spośród 200 mln pątników chrześcijańskich ok. 80 mln (40%) wędruje do 20 najważniejszych centrów pątniczych. Przykładowo wymienić można Rzym i Guadalupe (każde po 12 mln osób), San Giovanni Rotondo (7 mln), Lourdes (6 mln), Fatimę (5 mln) czy Jasną Górę (4 mln). Podobnie 15 świętych miejsc islamu przyciąga ponad 10 mln (25% ogółu) pielgrzymów muzułmańskich (z tego Mekka ok. 5 mln wiernych).

Polska jako kraj pielgrzymek różnych wyznań i religii

Rola oraz miejsce Polski w światowych migracjach pielgrzymkowych są znaczące. Polska należy do tych nielicznych krajów świata, w których wielka aktywność pielgrzymkowa utrzymuje się nieprzerwanie od początków państwowości. W chwilach trudnych pielgrzymki stanowiły istotny czynnik kształtowania się tożsamości narodowej Polaków. Ośrodki kultu religijnego odgrywały zawsze ważną rolę obyczajową, bowiem pielgrzymowanie sprzyjało rozszerzaniu zainteresowań, pozwalało poznać inne środowisko, inne obyczaje, inne regiony i miejscowości. Pielgrzymki końca lat siedemdziesiątych i lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku stanowiły istotny czynnik zacieśniania nie tylko więzi lokalnych czy regionalnych, ale może przede wszystkim stwarzały jeden z najważniejszych elementów integracji narodowej Polaków. Piesze pielgrzymki na Jasną Górę stały się swoistym fenomenem religijnym, społecznym i kulturowym w skali ogólnoswiatowej, zwłaszcza w świecie chrześcijańskim. Wreszcie pielgrzymki odgrywały zawsze ważną rolę w pobudzaniu zainteresowań krajoznawczych i turystycznych Polaków.

* * *

W migracjach pielgrzymkowych uczestniczy 5-7 mln osób rocznie, a więc ponad 15% ludności Polski. Przez stulecia Polska była krajem wielonarodowościowym i wielowyznaniowym. Odzwierciedleniem tego były i są nadal również migracje pielgrzymkowe. Obok katolików obrządków łacińskiego i wschodniego pielgrzymują wyznawcy prawosławia i islamu. W przeszłości pielgrzymowali członkowie wspólnot żydowskich, a w latach rozbiorów również polscy protestanci. Polacy stanowią obecnie około 5% chrześcijan pielgrzymujących na świecie i ponad 20% w Europie. Dane te upoważniają do tego, by zaliczyć Polskę do grupy najbardziej pielgrzymkowych krajów świata.

W Polsce rejestruje się ponad 500 sanktuariów pielgrzymkowych. Zdecydowana większość (98%) ośrodków pątnicznych należy do Kościoła rzymskokatolickiego. W ośrodkach katolickich dominują sanktuaria maryjne – około 430 (ponad 85% ogółu), z tego ponad 200 z koronowanymi wizerunkami Matki Bożej.

Najważniejsze ośrodki katolickie mają zasięg międzynarodowy. Są to: Jasna Góra w Częstochowie, Kraków Łagiewniki, Licheń, Kalwaria Zebrzydowska, Niepokalanów, Góra Świętej Anny, a w prawosławiu – Grabarka. Specyficznym ośrodkiem jest Oświęcim, w którym rejestruje się parapielgrzymki wyznawców różnych religii i wyznań z całego świata. Grupę miejscowości o zasięgu krajowym stanowią ośrodki o zróżnicowanych tradycjach pielgrzymkowych: Piekary Śląskie, Gniezno, Warszawa, Zakopane Krzeptówki i prawosławna Jabłeczna.

Do grupy o zasięgu ponadregionalnym, tj. zazwyczaj obejmującym kilka diecezji, można zaliczyć 25 sanktuariów. Najbardziej znane to: Bardo Śląskie, Wambierzyce, Trzebnica, Ludźmierz, Tuchów, Kalwaria Paławska, Kodeń, Leśna Podlaska, Gietrzwałd, Święta Lipka, Wejherowo, Swarzewo, Święty Krzyż, Dukla, Kałków-Godów oraz ośrodki prawosławne Supraśl i Góra Jawor, a także muzułmańskie w Bohonikach i Kruszynianach. Grupę ośrodków o zasięgu regionalnym tworzy blisko 135 sanktuariów, zaś o zasięgu lokalnym – 330. Wreszcie wspomnieć też należy o ośrodkach pielgrzymkowych żydów, zwłaszcza chasydów – w Krakowie, Leżajsku, Bobowej czy Nowym Sączu.

Współczesny obraz polskich pielgrzymek

Głównym centrum pielgrzymkowym jest Jasna Góra (4-5 mln pątników rocznie). Kolejne miejsca zajmują: Kraków Łagiewniki (kult Miłosierdzia Bożego i św. Faustyny, ponad 2 mln pielgrzymów), Licheń (ok. 2 mln) i Kalwaria Zebrzydowska (ok. 1 mln). Od początku lat 70. ubiegłego wieku zaczęła wzrastać ranga Niepokalanowa jako ośrodka pielgrzymkowego związanego z kultem Niepokalanej i św. Maksymiliana Marii Kolbego. Specyficznym ośrodkiem pielgrzymkowo-patriotycznym stała się w latach 80. Warszawa z grobem ks. Jerzego Popiełuszki. Kościół prawosławny ma jeden ośrodek pielgrzymkowy o zasięgu międzynarodowym (Grabarka), jeden o zasięgu krajowym (Jabłeczna), dwa ośrodki o zasięgu ponadregionalnym (Supraśl, Góra Jawor) oraz ponad 10 o zasięgu regionalnym. Dla wyznawców judaizmu nadal głównym ośrodkiem jest Kraków, gdzie na cmentarzu Remuh pojawiają się pielgrzymi żydowscy ze wszystkich zakątków świata. Do dzisiaj swój zasięg międzynarodowy utrzymał Leżajsk. Natomiast życie religijne wyznawców islamu koncentruje się obecnie w Bohonikach i Kruszynianach. Większość pielgrzymek katolickich wiąże się z kultem maryjnym. Pojawił się on na naszych ziemiach wraz z przyjęciem przez Polskę chrztu. Od początku też kult ten odgrywał ważną rolę w dziejach naszego kraju i narodu. Najtrafniej ujął to Jan Paweł II, mówiąc na Jasnej Górze 5 czerwca 1979 r., że Maryja „po swojemu kształtuje procesy dziejowe na polskiej ziemi”. Kult maryjny i związane z nim pielgrzymki zintensyfikowały się zwłaszcza po lwowskich ślubach Jana Kazimierza, złożonych 1 kwietnia 1656 r., w których oficjalnie proklamował on Matkę Bożą Królową Polski. Stanowiły one formę dziękczynienia za cudowną obronę Jasnej Góry w 1655 r. Wśród historyków panuje na ogół zgodność, że od ślubów lwowskich Jana Kazimierza kult Maryi zaczął mieć charakter kultu państwowego i narodowego. Nastąpiło nieznanne w innych krajach europejskich sprzężenie świadomości religijnej ze świadomością narodową. Zaznaczyło się to szczególnie w okresie rozbiorów Polski, a także w czasach najnowszych, w czasie rządów komunistycznych. Sanktuaria maryjne zawsze pełniły bardzo ważną funkcję integrującą Polaków z różnych zakątków kraju i o różnym statusie społeczno-zawodowym. Przejawiało się to przede wszystkim podczas licznych pielgrzymek.

Ośrodki kultu religijnego zaczęły też odgrywać ważną rolę obyczajową. Pielgrzymowanie sprzyjało bowiem rozszerzaniu zainteresowań, pozwalało poznać inne środowisko, inne obyczaje, inne regiony i miejscowości. Osobę, która nie odwiedziła jakiegoś cudownego miejsca czy nie odbyła dłuższej pielgrzymki, uważano po prostu za „prostaka”.

Zdecydowana większość ośrodków kultu maryjnego (i nie tylko!) integrowała społeczności zarówno w skali lokalnej i regionalnej, jak i ponadregionalnej, a niekiedy również międzynarodowej (np. Jasna Góra). Integrowały one naród, bardzo często wbrew podziałom wyznaniowym czy społecznym.

Szczególna rola przypadała i przypada nadal pielgrzymkom pieszym, zwłaszcza zdążającym do sanktuariów maryjnych. Pielgrzymki piesze uważane są nadal za najbardziej „czystą”, niejako „klasyczną” formę pielgrzymowania. Głównym centrum tego pątnictwa jest Jasna Góra, ale pielgrzymki piesze notuje się w przypadku niemal wszystkich sanktuariów. Polacy wędrują pieszo również do Ostrej Bramy, a w ostatnich latach coraz więcej Polaków pokonuje pieszo szlak wiodący

do św. Jakuba w Santiago de Compostela. Pątnicy, wędrując niekiedy kilkanaście dni szlakiem pielgrzymkowym, spotykają się z mieszkańcami różnych regionów, różnych miast i wsi. Nawiązuje się niewidzialna nić pojednania i wytwarza się poczucie swoistej wspólnoty – zarówno religijnej, jak również społecznej i narodowej.

Szczególne natężenie ruchu pielgrzymkowego notuje się w okresie głównych uroczystości religijnych, związanych zazwyczaj z ważniejszymi odpustami. Łącznie w Polsce w głównych ośrodkach o zasięgu co najmniej regionalnym notuje się ponad 450 dni odpustowych. Do najważniejszych i najpowszechniej występujących należą odpusty związane ze świętami Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny (31 maja), Jej Wniebowzięcia (15 sierpnia) i Narodzenia (8 września), a w Polsce również święto Królowej Korony Polskiej (3 maja) i Matki Bożej Szkaplerznej (16 lipca). Szczególnie obchodzone są święta związane z konkretnym sanktuarium i konkretnym wizerunkiem Maryi. Spośród takich odpustów najbardziej znany wiąże się ze świętem Matki Bożej Częstochowskiej (26 sierpnia), które ma zasięg międzynarodowy. Łącznie w przypadku blisko 20 sanktuariów ustanowiono święta związane ze znajdującymi się tam wizerunkami Maryi. W niektórych ośrodkach odpusty wiążą się też z rocznicą cudownego pojawienia się czczonego wizerunku Maryi (np. Leśna Podlaska, 26 września) lub rocznicą koronacji cudownego wizerunku. Niekiedy obok odpustów maryjnych odbywają się odpusty związane ze świętami Pańskimi (np. w Kalwarii Zebrzydowskiej, Piekarach Śląskich, Kalwarii Paclawskiej, na Górze Świętej Anny, w Wejherowie). Część głównych odpustów wiąże się czasami ze świętymi (m.in. ośrodki prawosławne).

W niektórych dzielnicach Polski silnie zaznacza się „regionalny” charakter pielgrzymek, które nierzadko zabarwione są swoistymi elementami ludowymi, folklorystycznymi. Odnosi się to przede wszystkim do obszarów górskich (zwłaszcza Karpat), Śląska, Kaszub, Kujaw, Warmii. Obok treści religijnych odpusty stanowią bowiem swoisty przegląd zwyczajów regionalnych. Przez stulecia głównym odpustom towarzyszyły wielkie jarmarki czy targi (np. Częstochowa, Kalwaria Paclawska, Kalwaria Zebrzydowska).

Polskę odwiedza obecnie ok. 1,5 mln pielgrzymów zagranicznych rocznie. Jeżeli spojrzymy na obecny zasięg przestrzenny oddziaływania poszczególnych sanktuariów katolickich, to zdecydowanie wyróżniają się Jasna Góra (500 tys. obcokrajowców z ponad 80 krajów) i krakowskie Łagiewniki (ok. 500 tys. pielgrzymów z blisko 90 krajów). W Łagiewnikach pątnicy zagraniczni stanowią blisko 25% ogółu pielgrzymów. Jest to najwyższy odsetek w Polsce i jeden z najwyższych w Europie (przykładowo Lourdes – 15%). W prawosławiu przyjazdy pielgrzymów zagranicznych notuje się zwłaszcza w Grabarce. Coraz bardziej ożywione są wędrówki religijne chasydów z całego świata na groby świętych cadyków, zlokalizowane w różnych częściach Polski. Wymienić należy również Oświęcim, gdzie przyjazdy obcokrajowców wynikają często z motywów religijnych.

Wskazania na przyszłość

Ośrodkami, które – według naszej oceny – powinny być w pierwszej kolejności celem stale udoskonalanej pracy duszpasterskiej oraz przedsięwzięć inwestycyjnych i ekonomicznych, są:

- 1.** Jasna Góra. Nadal będzie głównym ośrodkiem kultu religijnego Polaków z całego świata, a także czcicieli Matki Bożej Częstochowskiej, którą rozstawił na kuli ziemskiej Jan Paweł II. Sanktuarium jest położone w centrum Europy, na styku chrześcijaństwa zachodniego i wschodniego. Położenie to często określamy jako „ekumeniczne”. Przez miasto można poprowadzić szlaki pielgrzymkowe o zasięgu ogólnoeuropejskim, ze Wschodu na Zachód i z Północy na Południe. Zasięg pielgrzymek ma charakter ogólnoświatowy. Wyróżnikiem Jasnej Góry są pielgrzymki piesze, w których uczestniczy coraz więcej osób z zagranicy. Ze względu na ich tradycję i zasięg przestrzenny pielgrzymki te zalicza się w literaturze przedmiotu do najważniejszych migracji religijnych na świecie.

- 2.** Kraków-Łagiewniki. To ustanowione przez Jana Pawła II światowe centrum kultu Bożego Miłosierdzia. Kult ten ma coraz większy zasięg przestrzenny, wyróżniający to sanktuarium spośród innych ośrodków pielgrzymkowych Europy. Ruch pielgrzymkowy wzrasta tu z każdym rokiem, przekraczając obecnie 2 mln osób. Zaczęły się pojawiać pielgrzymki piesze, również z odległych miast. Ważną rolę w rozwoju ośrodka odegra niewątpliwie powstające z inicjatywy kard. Stanisława Dziwisza Centrum Jana Pawła II „Nie lękajcie się”.

W Krakowie obok Łagiewnik nawiedzana jest też katedra Wawelska, Skałka, kościół Ecce Homo, Mogiła. Kraków stanowi ważne centrum na europejskim szlaku Jana Pawła II.

- 3.** Kalwaria Zebrzydowska jest jednym z najbardziej znanych w Europie miejsc kultu Męki Pańskiej i kultu maryjnego. Na odbywające się tu uroczystości pasyjne w Wielkim Tygodniu i maryjne w sierpniu przybywa wielu pielgrzymów i turystów z całej Europy. Cały zespół klasztorno-parkowy wraz z unikatowej wartości kalwarią został wpisany w 1999 r. na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury i Natury UNESCO. Sanktuarium ma zasięg europejski. Zapewne w przyszłości wykształci

się „zespół pielgrzymkowy” Kalwaria Zebrzydowska – Wadowice, związany z osobą Jana Pawła II.

4. Licheń. Ośrodek popularny zwłaszcza wśród Polaków w kraju i na świecie. Wielostronna opieka duszpasterska i liczne inicjatywy religijne sprzyjają dynamicznemu rozwojowi ośrodka. Jest to z pewnością największe sanktuarium Polski Północnej.

5. Góra Świętej Anny. Przyjazdy obcokrajowców obejmują przede wszystkim pielgrzymów i turystów z sąsiednich Niemiec. Stanowią oni znaczący odsetek (ponad 10%) ogólnej liczby odwiedzających sanktuarium. Należy sądzić, że tego rodzaju „sentymentalne przyjazdy” z Niemiec będą w coraz szerszym zakresie obejmować również Bardo Śląskie, Wambierzyce, Gietrzwałd i Świętą Lipkę.

6. Warszawa. Cudzoziemcy często nawiedzają grób ks. Jerzego Popiełuszki, a mieszkańcy Europy Wschodniej również relikwie św. Andrzeja Boboli. Często pielgrzymi łączą pobyt w Warszawie z odwiedzinami pobliskiego Niepokalanowa, związanego z postacią św. Maksymiliana Kolbego.

7. Grabarka. Ranga międzynarodowa tego prawosławnego sanktuarium stale wzrasta. Rozszerza się zasięg dorocznych spotkań młodzieży z całego kontynentu.

8. Oświęcim. Specyficzny ośrodek „parapielgrzymkowy” dla wyznawców różnych religii. Już obecnie rozwijają się tutaj międzynarodowe spotkania ekumeniczne.

9. Należy wreszcie podkreślić, że już obecnie dla rozwoju przyjazdów pielgrzymów zagranicznych istotne znaczenie mają polskie odcinki europejskiego Szlaku Jana Pawła II. Kilka wariantów tego szlaku przebiega przez nasz kraj, prowadząc w kierunku różnych stron kontynentu. Ważnymi punktami na tej trasie będą miejsca spotkań z Janem Pawłem II podczas jego podróży apostoelskich do Polski w latach 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Coraz więcej osób będzie też podróżować szlakami wędrówek Karola Wojtyły.

Możemy się spodziewać, że systematycznie będzie również wzrastać ranga międzynarodowa niektórych ośrodków posiadających obecnie zasięg ponadregionalny. Wspomniano już o Gietrzwałdzie, Świętej Lipce, Wambierzycach i Bardzie Śląskim. Do grupy tej można dodać Ludźmierz, który ma szansę na odgrywanie ważnej roli wśród sanktuariów górskich Europy, Kalwarię Paclawską jako perspektywiczny ośrodek ekumeniczny oraz Trzebnicę związaną z przyjazdami ludności niemieckojęzycznej. Śledząc tendencje w zakresie rozwoju pielgrzymowania, należy też przyjąć, że również ośrodki mniejsze – o zasięgu regionalnym czy nawet lokalnym – mogą już w niedalekiej przyszłości zacząć się przekształcać w centra przyciągające coraz więcej pątników. Zależać to będzie przede wszystkim od inwencji gospodarzy sanktuariów, a także od lokalnych władz samorządowych.